
Jera Vodušek-Starič

Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu¹

Sodni procesi, natančneje kazenske obravnave pred sodišči, v prvem letu po drugi svetovni vojni so posebej zanimivi in zgovorni, ko jih analiziramo kot celoto in ko jih umestimo v sistem delovanja oblasti, tako politične kot sodne. Šele tako lahko ugotovimo, kako in zakaj je prihajalo do sodnih postopkov, kakršne poznamo. Okoliščine teh procesov so bile zaradi pravkar končane vojne, naklonjene obračunu (tudi nediferenciranemu) z vsakršnimi pojavi kolaboracije in zločinov iz časa vojne. Splošno prepričanje je bilo, da je šlo za pravično vojno proti nacifašizmu, v Sloveniji še toliko bolj, ker se je borila tudi za nacionalno združitev svojega naroda. Psihološke posledice tega, svež spomin na ravnanje fašistov s slovenskim narodom, na vojne zločine, na okupacijo in kolaboracijo so vsaj na zunaj ustvarile videz, da so procesi, ki smo jim priča v Sloveniji, popolnoma upravičeni. K temu je pripomogla še spretna, agresivna in socialno (praviloma ne revolucionarno) obarvana propaganda. Za to propagando sta stala jugoslovanski in slovenski politbiro in njuna Agitpropa. Tudi na področju prava je druga svetovna vojna spremenila marsikaj, potrebne so postale nove formulacije v mednarodnem pravu o vojnih zločinih, zločinih proti človeštvu (nova kategorija) in načinih kaznovanja zločincev. Povrh tega je v povojnem času, točneje neposredno po umiku okupatorja, neredko prihajalo do izrednih, nevsakdanjih razmer in pojavov, kot so bili maščevanje, njegova politična izraba, euforija in pijanost od zmage (celo ošabnost, zlasti mladih zmagovalcev), veliki premiki prebivalstva, lakota, boleznj ipd. Skratka, okoliščine so bile naklonjene številnim pritiskom politike in okolja na neodvisnost sodstva.

V tej analizi ozadja sodnih procesov neposredno po vojni v Sloveniji pa gre zlasti za troje ključnih vprašanj: 1. za spremembe, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje, oziroma KP, povzročilo na področju pravosodnega sistema in ostalih vej represivnega aparata, in v vsebini pravnega reda oziroma vsebini zakonodaje, zlasti na področju kazenskega prava; 2. za novo strukturo in oblike sodišč, ki so bila pristojna za kazenske primere in 3. za namen procesov, za način sojenja in kaznovanja.

Če začnemo s prvim, moramo poseči nazaj v zadnje leto vojne, ko sta KPJ in KPS oblikovali zametke nove države in posvetili posebno pozornost prav področju represivnega aparata bodoče države. Vzrok in cilj tega sta bila zaščititi revolucijo oziroma dosežke ali pridobitve NOB, kot so temu javno rekli, saj se o revoluciji takrat (razen na zaprtih partijskih sejah) ni govorilo. To je bil čas po Teheranski konferenci velike trojice, ko so zavezniki priznali NO vojsko Jugoslavije kot zavezniško silo, čas po ka-

¹ Razprava je bila napisana kot istoimensko predavanje avtorice na Zgodovinskem društvu Ljubljana, dne 16. maja 1991; podatki in dognanja pa so zvečine povzeti iz avtoričine doktorske disertacije, Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952.

pitulaciji Italije in čas precejšnjega razmaha osvobojenega ozemlja ter partizanskega gibanja v Sloveniji. Partizanstvo ni bilo več stvar prostovoljne odločitve, ampak je po sklepu Kočevskega zbora odposlancev (oktobra 1943) bilo obveznost, saj so razglasili obvezno mobilizacijo. Analogno temu so postali splošno veljavni, torej obvezni za vse prebivalstvo osvobojenega ozemlja, tudi ukrepi in odloki izvršnega odbora Osvobodilne fronte, SNOO in pozneje SNOS.

Slovenski pravniki v narodnoosvobodilnemu gibanju so takrat ugotovili, da je stari pravni red odmrli, v načelu so zavrnilo zakonodajo in sodno prakso predvojne Jugoslavije, (češ da sta bili oporišči režima, s katerim je ta zatiral demokratični razvoj,) in sklenili prekiniti s »staro pravniško miselnostjo in formalizmom«, predvsem pa ukiniti »stare« pravne norme. Te naj nadomestijo nove, temelječe na načelu pravičnosti.² Zakonsko podlago so odtlej predstavljali odloki in navodila IOOF in glavnega ter vrhovnega štaba ter skopi ukrepi s področja vojaškega sodstva.

Takrat so opazno začeli vnašati elemente iz sovjetskega prava v vojaško sodstvo. To sodstvo pa je bilo pristojno za vsa kazniva dejanja, tako vojaških kot civilnih oseb. Poleg smrtne kazni (zaporno kazen je uvedel šele Titov ukaz iz aprila 1945) so v kaznovalno politiko vpeljali ti. zaščitne ali vzgojne ukrepe, kot so bili: zaplemba premoženja, izgon iz bivališča, prisilno delo in težko prisilno delo ter odvzem državljanskih pravic. Veliko so govorili tudi o prevzgoji kaznovanih. Kazen prisilnega dela je takrat veljala za nedoločen čas. Obsojenci so jo prestajali v kazenskih taboriščih, pomilostil pa jih je lahko le komandant taborišča.

V navodilih slovenskega javnega tožilca, ki je nadzoroval vsebino in duh novih pravnih določil, je pisalo, da je osnovno načelo, ki naj ga spoštuje sodstvo, načelo smotrnosti. To je pomenilo, da morajo sodišča v prvi vrsti obravnavati tista dejanja, ki so splošno nevarna skupnosti oziroma ogrožajo narodnoosvobodilno gibanje.

K prvemu vprašanju sodijo še ustanove, ki so sodelovale v sodnem postopku. Že na črnomaljskem zasedanju SNOS so v Sloveniji ustanovili institucijo javnega tožilstva. Po novem prepričanju ta ni imela samo vloge tožilca na sodišču. Bila je popolnoma izvzeta iz strukture sodstva kot samostojna organizacija, zadolžena za nadzorovanje tako sistema ljudske oblasti kot zakonodaje. V tem je bila močno podobna svojemu vzoru – državnemu tožilstvu v SZ.³ Hierarhijo tožilstva v Sloveniji je sprva vodil glavni javni tožilec Slovenije, po februarju 1945, ko so v Beogradu osnovali jugoslovansko javno tožilstvo, pa javni tožilec DFJ. Oba sta bila neformalno (po partijski liniji) in neposredno odgovorna tudi politbiroju CK KPS oziroma CK KPJ. Tožilstvo je bilo tisto, ki je avtoritativno dajalo idejno noto slovenskemu pravosodju ob koncu vojne in po vojni. Tožilce so »kadrovali« še posebej pozorno in ves čas je delovala zveza med tožilstvom in OZNO. V času utrjevanja oblasti po vojni je to še lepše vidno, ko javni tožilec Slovenije postane pomočnik načelnika OZNE za Slovenijo, Viktor Avbelj.

² A INZ, P SNOS, f. 439/2,4.

³ Prim. W.E. Butler, *Soviet law*, Butteworths, London 1988, str. 108, 172, 355.

Tretji organ, ki je imel pomembno vlogo v povojni sodni proceduri, je bila OZNA (Odsek za zaščito ljudstva). Ločiti jo moramo od teles poverjenišтва oziroma ministrstva za notranje zadeve, ki so takrat nastala iz narodne zaščite in so se v zadnjem letu vojne morala prilagoditi organizaciji zveznega poverjenišтва (od marca 1945 pa ministrstva) za notranje zadeve (nastanek ljudske milice). Februarja 1944 je SNOS ukinil VOS (Varnostno obveščevalno službo) in njeno področje dela nameraval prenesti k notranjim zadevam. Toda to je bil le še eden od primerov (podobno je bilo s sodstvom in tožilstvom), ko so v Sloveniji prehitevali rešitve v centru (jugoslovanske). Zato so seveda bili deležni precejšnje kritike, zlasti partijske. 13. maja 1944 je Tito ustanovil OZNO, jo izvzel iz področja notranjih zadev in podredil neposredno centralnemu poverjeništvu za narodno obrambo. OZNA je dobila posebne naloge v zvezi s pripravi na prevzem oblasti na koncu vojne in s postavitvijo novega aparata državne varnosti (obveščevalne službe). Za načelnika OZNE za Jugoslavijo je Tito imenoval Aleksandra Rankovića, za načelnika za Slovenijo pa Ivana Mačka - Matijo. Že od začetka je bila OZNA tista, ki je imela nalogo izslediti in preganjati narodnega sovražnika (sovražnika ljudstva). Po vojni je bilo to povedano dosti bolj jasno: OZNA ima izključno pristojnost aretacije in preiskave v primeru suma političnih kaznivih dejanj. Ministrstvo za notranje zadeve se ni smelo vmešavati v njeno delo niti toliko, da bi aretiralo osumljenca. Že med vojno so zabeležili pojave samovoljnega nastopanja OZNE v odnosu do sodišč in drugih teles, celo likvidacije brez sodbe sodišč.

Črnomaljsko zasedanje SNOS je poleg ostalega načrtovalo tudi izvolitev civilnih sodišč po volitvah v narodnoosvobodilne odbore na osvobojenem ozemlju. Vse dotlej so bila za kazenske zadeve pristojna vojaška sodišča, druge upravne in podobne zadeve pa so opravljali odbori OF. Temelj za delo in oblike vojaških sodišč je v zadnjem letu vojne (in še nekoliko dlje) bila Titova uredba o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944.⁴ Ta uredba je dajala vojaškemu sodišču pristojnosti tudi nad civilnim prebivalstvom, zlasti ko je šlo za vojne zločine, narodnega sovražnika in za vojne ujetnike. Vojni zločini so bolj ali manj znana kategorija. V kategorijo narodnih, ali po slovensko ljudskih sovražnikov, pa so sodili pripadniki sovražnih oboroženih formacij, ki so služile okupatorju, njihovi pomočniki, kurirji, špijoni agitatorji itd. in vsi tisti, ki so jih podpirali. Novost, ki jo je prinesla Titova uredba, je bila, da so narodni sovražniki postali tudi vsi tisti, ki so se opredelili proti ljudski oblasti in delovali proti njej (torej tudi politični nasprotniki). Vojaška sodišča so bila edina stalna sodišča vse do jeseni 1945 in so delala neprekinjeno, tudi v času zaključnih operacij na koncu vojne. Pravzaprav te svoje pristojnosti, ko je šlo za zaščito ureditve v Jugoslaviji, niso izgubila nikoli.

Na slovenskem osvobojenem ozemlju so nato 3. septembra 1944 izdali odlok očasni ureditvi narodnih sodišč in jeseni volili civilna sodišča. Toda to dejanje je poželo hude kritike s strani centralnih oblasti, zlasti zaradi tega, ker je v odloku pisalo, da morajo sodišča soditi po zakonih in da so sodniki neodstavljeni. Najprej je v Slovenijo prišlo pismo poverjenika NKOJ za pravosodje Franeta Frola, nato pa je interveniral še Kardelj; 14. oktobra je pisal v Slovenijo, da je CK KPJ stvari rešil na revolucionarna-

⁴ Tito, Zbrana dela, knj. 20, ČZDO Komunist, Ljubljana, str. 125.

ren način in postavil novo zakonitost in da v nobenem primeru ni dopustno, da bi se sodišča naslanjala na stare zakone in stari red.⁵

Podoben spor je tedaj nastal tudi med centralnimi organi in vodstvom NOG na Hrvaškem. Hrvati so si celo upali izdati neke vrste kazenski zakonik, katerega iniciator je bil dr. Ferdo Čulinović (kmalu so ga, podobno kot Hebranga, premestili v Beograd). Tudi med slovenskimi pravniki v OF je takrat nastal spor o tem, ali je mogoče soditi brez ustrezne zakonodaje in ali je prav, da so vojaška sodišča pristojna za civilno prebivalstvo. Toda obveljalo je načelo, da morajo sodišča soditi po tekočih političnih navodilih vodstva gibanja. Dilema je dokončno razrešilo centralno pravosodno poverjeništvu, ko je februarja 1945 formalno proglasilo za neveljavne vse predvojne pravne predpise, ki so nasprotovali pridobitvam NOB. V resnici so postali neveljavni prav vsi predpisi, saj je bila Frolova formulacija le formalna. To pa zato, je razložil Frol, da bi se izognili kritikam mednarodnih sovražnikov (tj. tistih, ki so podpirali reakcijo v Jugoslaviji). Februarja so v Jugoslaviji dokončali oblikovanje ustanov pravosodja in tožilstva. Takrat so začela z delom tudi sodišča narodne časti v Srbiji. V Sloveniji in na Hrvaškem pa so se pripravljali na njihovo ustanovitev. Sodišča narodne časti so imela nalogo soditi sodelavcem in simpatizerjem okupatorja ali njegovih pomočnikov, ki pa niso bili izdajalci ali ljudski sovražniki.

Februarja 1945 je Kardelj izdal še posebno navodilo organom za notranje zadeve, ki jim je dajalo pravico pošiljati ljudi na prisilno delo brez sklepa sodišča. V navodilu pravi, da ima prisilno delo isti značaj kot mobilizacija in lahko zajame vse jugoslovanske državljane na dan 6. aprila 1941, vse ki so si državljanstvo pridobili z rojstvom in vse prebivalce teritorijev, ki so jih z odlokom AVNOJ priključili k Hrvaški in Sloveniji. Februarja so izdali tudi pravila za delovanje kazenskih taborišč. Kazenska taborišča v Sloveniji so ostala pod upravo vojske, oziroma OZNE in pod zaščito KNOJ vse do septembra 1945, ko jih postopoma prevzema ministrstvo za notranje zadeve (z izjemo taborišč v Šentvidu, Begunjah in Škofji loki).

Vse to je seveda predstavljalo prvo in večjo kršitev aneksa sporazuma Tito-Šubašić z dne 1. decembra 1944, saj je ta določal, da bo organizacija pravosodja in sprejemanje ustrezne zakonodaje ena prvih nalog skupne vlade.⁶ Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja oziroma KPJ je namenoma pohitelo z dokončanjem tega področja ureditve, pa tudi z drugimi zadevami (zlasti kadrovske), saj sta se bližala Šubašićev prihod v Beograd in imenovanje skupne vlade DFJ.

S tako zastavljenim sistemom je Slovenija maja 1945 pričakala konec vojne. Kmalu po prihodu v Ljubljano je slovenski minister za pravosodje dr. Jože Pokorn ukazal, naj ustavijo delo vsa sodišča na slovenskem ozemlju. Narodnim (oziroma ljudskim) sodiščem, ki so jih izvolili na osvobojenem ozemlju, pa je skrčil pristojnosti le na nujne nepravdne zadeve. Ko se je, po presoji slovenskega politbiroja v začetku junija, končala urejevalna faza v Sloveniji, je politbiro sklenil, da morajo v Sloveniji pričeti s sodnimi procesi in s politično pripravo na delo sodišč narodne časti. Propaganda naj

⁵ M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 4. del, str. 178.

⁶ Glej D. Šepić, Vlada Ivana Šubašića, Globus, Zagreb 1983, str. 321-326.

bo vnaprej pripravljena, zahteva naj ostre kazni, vzbudi v množicah bes, predvsem pa mora biti usmerjena na obračunavanje z belo gardo.⁷

Tožilstvo in sodstvo sta pri uresničevanju te konkretne politične direktive zasledovala tri cilje: kaznovati vojne zločince in narodne sovražnike, poddržati privatno lastnino in pripraviti teren za izvedbo lokalnih volitev in volitev v ustavodajno skupščino. Zadnje sodi sem zato, ker so vsem obsojenim odvzeli tudi državljanske pravice. Značilno je, da so takoj po koncu vojne večkrat opozorili sodišča na to kazni, s katero je obsojenec predvsem izgubil pasivno in aktivno volilno pravico. Sodiščem so že v maju posebej naročali, da morajo o vsaki taki kazni obvestiti okrajni ali mestni NOO, kjer je obsojenec doma, da ga pravočasno izločijo iz volilnih imenikov.⁸ 5. junija je vojaško-sodni oddelek 4. armade poslal slovenski vladi oziroma ministrstvu za notranje zadeve spisek tistih, ki so jih vojaška sodišča od aprila 1944 pa do aprila 1945 obsodila na kazni izgube državljskih pravic.⁹

Vojaška sodišča so na prvih procesih do konca junija zvečine sodila osebam, obtoženim neposrednega sodelovanja v okupatorskem aparatu. Prvi večji proces, ki je bil javno predstavljen, je bil 28. maja. Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega območja je obsodilo na smrt Edvarda Pozniča, zaradi sodelovanja z Gestapom. 29. maja je sodbo potrdilo Višje vojaško sodišče in istega dne je bil obsojeni justificiran.¹⁰ Istočasno je vojaško sodišče za Štajersko in Prekmurje sodilo skupini iz Prekmurja zaradi sodelovanja z madžarskim okupatorjem. Med njimi je bil predvojni poslanec in industrialec Jože Benko, obsodili so ga na 12 let zapora, in ravnatelj Prekmurske banke Jože Lipič, obsojen na 6 let zapora. Oba sta bila kaznovana tudi z izgubo državljskih pravic. Toda sodba je bila očitno premila, saj jo je višje vojaško sodišče v Ljubljani 12. junija spremenilo v ostrejšo in obema dosodilo smrtno kazni, ki je bila tudi takoj izvršena.

Sredi junija je OZNA izročila vojaškemu sodišču skupino 17-ih obtožencev iz Celja in skupino osmih iz Ljubljane.¹¹ Prve dni julija pa je pomočnik načelnika OZNE za Slovenijo major Mitja Ribičič izročil slovenskemu javnemu tožilcu še spisek 12 oseb, ki so bili, kot je pisalo v spremnem dopisu, »aktivni člani Kulturbunda... zagrizeni nemčurji, Hitlerjanci...«, ki jih je OZNA zasliševala že od srede maja.¹² Tožilstvo je iz teh skupin izbralo 11 obtožencev in 23. junija so v Ljubljani pripravili »veliki javni proces«, ki ga je prenašal tisk in spremljala ustrezna propaganda. Vsi so bili obsojeni

⁷ AS, CK KPS, fond IK CK ZKS, CK, seja politbiroja 2.6. 1945.

⁸ A INZ, GŠ, f. 121/4.

⁹ A INZ, f. 122/I. Na spisku je bilo 251 oseb, toda vse kaže, da še ni bil popoln.

¹⁰ Ljudska pravica (odslej LP), 31. 5. 1945.

¹¹ A INZ, GŠ, f. 122/1. V ljubljanski skupini so bili: Ivan Dimnik - mesar iz Device Marije pri Polju, dr. Branko Alujevič - odvetnik in predsednik PDZ v Ljubljani, Franc Ogrinc - livar iz Ljubljane, Avgust Škodlar - uslužbenec magistrata v Ljubljani, Narte Velikonja - pokrajinski inšpektor, Franc Jelen - zidar, Rudolf Kosmač - ključavničar in Ivan Spinčič - arhitekt. V celjski skupini so bili: Peter Klemenčič iz Apač, Edvard Paidasch - brivski mojster iz Celja, Jurij Skoberne - odvetnik, Pavel Skoberne, Ivan Gučič (?) - strojevodja v Trbovljah, ing. Viljem Abel - tovarnar iz Hrastnika, Karol Sommer - pekovski mojster iz Laškega, Viktor Robida iz Braslovč, Jožef Krell, Robert Himmer - nekdanji župan v Celju, dr. Franc Schley - odvetnik iz Celja, dr. Anton Ogrizek - odvetnik iz Celja, Bogumil Klobučar, Gabrijel Cimerman, Koloman Lampret, Leopold Kovač in Josip Podpečan.

¹² Ibidem.

na smrt, med njimi Narte Velikonja kot ideolog belogardizma, domobranski nadporočnik Jože Bitenc in Franc Arhar kot organizatorja Črne roke, Pavel Skoberne in Edward Paidasch kot šefa Haimatbunda v Braslovčah, Robert Himmer in Jože Krell kot Nemca in nacista, odvetnik nemške narodnosti dr. Jurij Skoberne in drugi. 30. junija je višje vojaško sodišče potrdilo sodbo in istega dne je bila izvršena.¹³ Konec junija je bil še podoben proces proti skupini dvajsetih članov domobranske policije (Jože Hlebec, Jože Rztresen, Albin Petek in drugi), ki so bili med drugim obsojeni zaradi sodelovanja v turjaškem pomoru. To pot je sodišče izreklo 16 smrtnih obsodb, ki so bile 30. junija potrjene in izvršene. Večino procesov pa so izpeljali tajno. Če so obtoženci bili vojaške osebe, so procesi vedno bili tajni; tako so obsodili mnoge, ki so jih mobilizirali takoj po vojni, in obtožili kolaboracije.

Ti prvi procesi so bili pripravljeni zelo na hitro. Sodišča so dobila obremenilno gradivo od OZNE in svojo preiskavo so opravila v nekaj dneh. Pritoževala so se, da je gradivo, ki so ga dobila, zelo skromno in največkrat brez dokazov, kar so potem sama skušala nadoknadi. Tri dni pred začetkom procesa proti Narteju Velikonji in skupini, je major Marjan Simčič pisal OZNI za Slovenijo, da so jim obsojence in ovadbe proti njim sicer izročili, toda brez obremenilnega gradiva. Zato jih je prosil za gradivo, sicer sodišče ne bi moglo opraviti preiskave. Odprto torej ostaja vprašanje, koliko obremenilnega gradiva je na teh procesih sploh bilo, kakšen je bil način zaslišanja prič in kakšna je verodostojnost tega gradiva. Procesi so bili praviloma zelo kratki, obrambe skorajda ni bilo. Vemo le, da je tožilstvo ukazalo sodiščem, naj poslušajo zakonito, splošna politična navodila za procese pa je dal že politbiro CK KPS. Večina sodb je bila izrečenih zaradi sodelovanja v beli gardi in domobranstvu, v Kulturbundu in zaradi dezerterstva ali skrivaštva (izmikanja obvezni mobilizaciji). V nekaj primerih je šlo tudi za delovanje proti novi oblasti oziroma »lažno propagando proti DFJ«.

Ko se je do srede junija kolikor toliko organizirala nova oblast na Slovenskem, je začelo javno tožilstvo poslovati bolj sistematično. Takrat so stekle priprave za volitve v narodnoosvobodilne odbore in spremenila se je tudi kaznovalna politika. Delo sodišč so preusmerili na kaznovanje ekonomske kolaboracije.

Procesi proti ekonomskim kolaborantom se navidez niso razlikovali od prejšnjih. Če bolje pogledamo, pa vidimo, da je v resnici to bila prva večja in sistematična akcija za odpravo privatne lastnine in njeno podržavljenje. Imetje, ki so ga sodišča zapolnila, so prenesli v fond Komisije za upravo narodne imovine (KUNI) pri ministrstvu za industrijo Narodne vlade Slovenije. Tudi sodbe za ekonomsko kolaboracijo so vsebovale odvzem državljanskih pravic. Odvzeli so jih čisto določenemu (premožnemu) sloju slovenske družbe, slovenski javni tožilec pa je rekel, da se jih je tako »odstranilo iz javnega življenja«, ker so se za časa NOB pregrešili proti narodu.

Prav takrat so ustanovili tudi sodišča narodne časti (SNČ), še eno obliko izrednih sodišč. Odlok o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast so pravosodni organi SNOS bili pripravili že pred koncem vojne. 2. junija so na slovenskem politbiroju ugotovili, da reakcija dviga glavo in da je prišel čas, da se za vse gre-

¹³ Ibidem in LP, 24. 6. 1945.

he izreče pravična kazen. Dva dni kasneje je Kidrič isto ponovil na seji slovenske vlade. Vlada je takoj, brez razprave, sprejela osnutek zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je predložil dr. Jože Pokorn.¹⁴ Predložila ga je predsedstvu SNOS v sprejem in ta ga je objavil 9. junija.¹⁵

Zakon je javnosti razložil predsednik SNOS Josip Vidmar. Definiral je, kaj je to narodna čast in kaj narodna sramota (strahopetnost, mlačnost, nezanesljivost in izdajstvo). Menil je, da mora ves narod sodelovati pri moralnem čiščenju in zavrniti je treba pomisleke, češ da gre pri tem za nečastno ovajanje »... gre za samopouk naroda, za njegove najbolj prvobitne varnostne ukrepe, za narodno čast in zdravje in zato proč s pomisleki... nobenega omahovanja, nobene nezdrave popustljivosti. Tvor mora biti izrezan!«¹⁶

Zakon je določal, da izguba narodne časti pomeni izgubo vseh državljanskih in političnih pravic in izključitev iz javnega življenja. Kazni, ki jih je predvidel, so bile še zaplemba premoženja in prisilno delo. Postopek proti dotičnemu so lahko sprožili posameznik, odsek OZNE pri narodnoosvobodilnem odboru ali javni tožilec.

Sodišče narodne časti je postavilo predsedstvo SNOS. Sodišče je bilo eno samo, poslovalo pa je v več senatih, zato govorimo o sodiščih narodne časti. Na čelu tega sodišča je bil dr. Alojz Žigon. Imelo je še tajnika in 15 članov, od katerih sta le dva bila šolana pravnik-a-sodnika.¹⁷ Tudi preiskovalce so posebej imenovali prav za ta sodišča, pri vsem pa posebej pazili na pravilno kadrovsko zasedbo.

Procese proti ekonomskim kolaborantom so pripravili nekoliko drugače od ostalih. Takoj po koncu vojne so zaprli podjetja in javne ustanove in jim kot upravitelje postavili delegate vlade. Ti so dobili nalogo pregledati njihovo poslovanje med in pred vojno. Formalno sta to delo vodila MIR in ministrstvo za finance, v resnici pa komisija politbiroja na čelu s Francom Leskoškom - Luko. Delegati so pripravili poročila in ministrstva so jih poslala javnemu tožilstvu Slovenije. Na osnovi teh poročil so pripravili procese proti lastnikom, članom upravnih in nadzornih odborov teh ustanov in podjetij. Poročila so bila tudi glavno dokazno gradivo na procesih.

V začetku julija so začeli pred sodiščem narodne časti in vojaškimi sodišči soditi skupinam oseb kar po dejavnostih oziroma gospodarskih panogah. Prvi proces pred sodiščem narodne časti naj bi bil uvod v ta sojenja in so ga zato skrbno politično pripravili. Proces je namenoma dobil veliko pozornosti v časopisju, vodil ga je sam Žigon, obtožbo pa je zastopal sam javni tožilec Slovenije dr. Jernej Stante. Proces je bil 4. julija v Ljubljani, sodili pa so dvanajstim članom ljubljanske Konzulte. Kako je pripravil ta proces, je Stante poročal javnemu tožilcu DFJ dr. Joži Vilfanu v Beograd: »V tem pogledu (da bi našel neko primernejšo skupino za to sojenje - op. JVS) sem si dolgo prizadeval, da bi dobil od OZNE kak primeren slučaj. Posebnega razumevanja nisem našel... Pri razpravi sem obtožbo zastopal ostro in sem poudaril veleizdajalski

¹⁴ AS, fond IS RS SRS, P NVS, seja 4. 6. 1945.

¹⁵ UL SNOS in NVS 1945/7, 9. 6. 1945.

¹⁶ LP, 8. 6. 1945, uvodnik 'O narodni časti'.

¹⁷ UL P SNOS in NVS, 1945/9. P SNOS je kasneje, zaradi potreb, razširilo število članov sodišča, ni pa dovolilo, da bi v okrožjih sami postavljali sodišča, kar so poskusili storiti v Mariboru.

značaj »Konzulte« kot take ter naglasil, da bi spadali obtoženci radi veleizdaje pred vojaško sodišče, da pa dopuščam možnost, da so bili pritegnjeni kot akterji drugega reda v igro.«¹⁸ Po mnenju vseh so obsojeni na tem procesu dobili premile kazni. Nekaj dni kasneje, 7. julija, je SNČ sodilo članom gledališča v Ljubljani.¹⁹

Tema dvema procesoma so v juliju in avgustu sledili številni procesi pred SNČ in vojaškimi sodišči, ki so dejansko prinesli velike zaplembe. Nekaterim so sodili celo najprej na sodišču narodne časti, nato pa še pred vojaškim sodiščem. Sodili so kar po vrsti celim skupinam, članom upravnih odborov, delničarjem in poslovodečim velikih predvojnih ustanov: 14. julija Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, 21. avgusta Ljubljanske kreditne banke, 11. avgusta Zadrुžne zveze, 24. julija Vzajemne posojilnice, 21. avgusta Ljudske posojilnice. Nato so sodili skupini tiskarskih podjetij - 3. avgusta so na procesu pred SNČ zaplenili Ljudsko tiskarno, Zadrुžno tiskarno, Narodno tiskarno, Neografiko, Salezijansko tiskarno in Mladinsko založbo.²⁰

Za temi so prišla na vrsto Javna skladišča, Jugobruna Kranj in vrsta drugih tekstilnih podjetij, kemične tovarne in številna gradbena podjetja. V teh primerih so večinoma dosodili zaplembo pravnih oseb - firm in posebej obsodili lastnike, delničarje, upravitelje in direktorje ter tako razširili zaplembo tudi na njihovo zasebno premoženje in lastnino v drugih firmah. Med obsojenimi na SNČ so seveda bili tudi posamezniki in skupine iz drugih dejavnosti - kulture in obrti (med njimi skupina ljubljanskih mesarjev). Nekateri so dobili samo denarne kazni, vse pa so obsodili na izgubo narodne časti. Obsodili so tudi take, ki celo po strogih kriterijih javnega tožilca niso bili krivi. Šlo je za ljudi, ki so bili krivi tega, da niso storili ničesar, da bi preprečili sodelovanje z okupatorjem. Ali, kot je dejal sam Stante: »Kjer so sodišča ugotovila v tem pogledu pasivno zadržanje, je prišlo dosledno do obsodb.«²¹ Priznal pa je, da so te procese pripravili v naglici, da so bila poročila ministrstev večkrat pomanjkljiva, da v

¹⁸ AS, JT, f. 1, poročilo Stantera javnemu tož. DFJ, 8. 7. 1945.

¹⁹ Obsodili so Cirila Debevca, Edvarda Gregorina, Vinka Podgorška, Viktorja Fabianija, Janka Gregorica, Angelo Šušteršič in Marjana Lipovška na 8-20 let odvzema časti, 2-5 let težkega prisilnega dela in odvzem vsega premoženja, o čemer je Stante poročal: »V tem slučaju je bila sodba pravilnejša, vendar so se zgodile tudi tu napake. Tako je npr. izrečena kazen zaplembe imovine proti gledališkemu igralcu, ki notorično nima nikakega premoženja.« (Ibidem.)

²⁰ AS, CK KPS, zbirka F. Sajeta, Sodba SNČ 138/45. V tej razpravi se je pred sodiščem znašlo 21 oseb: univ. prof. dr. Alojzij Odar, generalni ravnatelj Ljudske tiskarne Jože Košiček, kateheti Valentin Tomc, Anton Čadež in Ignacij Zaplotnik, prof. dr. Gregorij Pečjak, stolni kanonik dr. Tomaž Klinar, dr. Milko Brezigar (odsoten), dr. Pavel Pestotnik (odsoten), odvetnika dr. Marjan Zajc in dr. Ernest Kalan, Borut Žerjav (odsoten), ravnatelj Josip Reisner, svetnik Pokrajinske uprave Mirko Brezigar, dr. Otmar Pirkmajer (odsoten), veletrgovec Avgust Volk, ing. Boris Sancin, dr. Vinko Vrhunec, salezijanec Ivan Špan in duhovnika dr. Josip Valjavec in dr. Franc Knific. Obsojeni so bili, kot navaja sodba, ker so izdajali, tiskali in razširjali knjige in druge tiskovine, v katerih so hvalili zločine okupatorjev in njihovih domačih pomagačev, vzdrževali prijateljske stike s pripadniki okupatorja in prispevali k porazu leta 1941. Na ta način naj bi delovali proti bratstvu in enotnosti, sramotili osvobodilno gibanje, blatili bratstvo s sovjetsko Rusijo in zavezniške države. Dobili so kazni od trajne izgube narodne časti, 10 let težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja do najnižje 2 leti igube časti in zaplembe nujnih deležev. Zaplotnika, dr. Pečjaka in dr. Vrhunca so oprostili obtožbe, ker so bili povezani z OF.

²¹ Tako je vojaško sodišče ljubljanskega vojnega območja 23. 8. sodilo slovenskemu tovarnarju Francu Mediču, češ da se je družil z nemškim generalom Büllow-om, da je daroval 1000 oblek za zimsko pomoč, prodal Italijanom šelak in klej, grdo ravnal z delavci. Obtoženi je skušal zavrniti te obtožbe in opisati tedanje razmere. Dejstvo, da je Medič med okupacijo dajal velike zneske za pomoč OF, je sodišče tolmačilo tako-

njih ni bilo pravne osnove za postopek in da so se zaradi naglice zgodile tudi pomanjkljivosti s formalno pravne strani procesa.

Od junija do septembra 1945 so v Sloveniji opravili že toliko procesov, da je Stante lahko poročal, da so v pretežni večini »vsa velika in za naše gospodarsko življenje važna industrijska podjetja prešla v državno svojino« in da je konec septembra v državnem sektorju že 90% slovenske industrije. Celotno pripravo teh procesov so na tožilstvu imenovali »likvidacija prošlosti« oziroma so napovedovali, »da se bo prošlost v naši federalni edinici temeljito očistila.«²² Senat vojaškega sodišča v Ljubljani je že 20. avgusta poročal, da so zaplenili celotno premoženje 300 ljudem. Čemu so bila namenjena vsa ta sojenja, še zgovorneje govori poročilo, ki ga je slovenski politbiro v začetku avgusta poslal jugoslovanskemu: »V teku je kampanjsko delo sodišč narodne časti, s pritegovanjem v borbo proti narodnim izdajalcem najširših ljudskih množic. Sodišče bo svoje delo več ali manj v določenem roku zaključilo, industrije bo zaplenjeno in podržavljeno 80–90%.«²³

Jeseni, natančneje od srede septembra 1945, so v Sloveniji začela delati redna sodišča, ki so jih izvolili ustrezni narodnoosvobodilni odbori, izvoljeni na volitvah julija in avgusta. Vse to se je dogajalo pozneje kot drugod v Jugoslaviji. Politbiroj CK KPJ je namreč že 26. junija 1945 sklenil, da se v Srbiji, Makedoniji, Črni gori in Vojvodini ukinejo sodišča narodne časti, saj je že bil v pripravi zakon o amnestiji.²⁴ Ko je 3. avgusta izšel amnestijski odlok, je Stante izdal okrožnico, naj v Sloveniji nadaljujejo s procesi pred sodišči za narodno čast. V Sloveniji so jih ukinili šele 25. avgusta. Toda tudi tedaj še ni bilo konec tej vrsti sojenj. Konec septembra imenovano Vrhovno sodišče Slovenije, katerega je prav tako vodil dr. Žigon, je namreč takoj sklenilo, naj okrožna narodna sodišča nadaljujejo z delom sodišč narodne časti. Ta sklep je bil v nasprotju z zveznimi navodili, toda Vrhovno sodišče ga je preklicalo šele v začetku leta 1946, ko imamo na delu že novo obliko izrednih sodišč. Podobno se je v Sloveniji zgodilo z oprostitvijo kazni zaradi pomilostitve. Pri tem pa so tako zvezni kot republiški organi takoj opozorili, da pomilostitev v nobenem primeru ne velja za zaplenjeno premoženje.

le: »Obtoženec ni dajal teh podpor iz notranjega prepričanja, ampak z ozirom, da bi mu to v bodočnosti koristilo«. Obsodilo ga je na dve leti zopora in zaplembo celotnega premoženja. Isto sodišče je 24. 8. obsodilo skupino poslovodečih Ljubljanskega velesejma, ker so od 4. do 13. 10. 1941 v Ljubljani organizirali propagandno razstavo italijanske obrtniške in kmetijske produkcije, kljub »vobče znanemu in manifestiranemu odklonolnemu stališču narodne oblasti OF, s čemer so izdali kot narodni sovražniki narodno borbo.« Seveda je sodišče zaplenilo velesejm. Glavni obsojenec je bil Franc Bonač, ki mu je sodišče očitalo način, kako je vodil svoje tovarne, češ da je zaposloval Nemce. Zanje je obtožba trdila, da so bili petokolonaši, Bonač pa, da so bili pošteni ljudje. Bonač se je branil, da so razstavo postavili Italijani sami, uprava pa je nanjo pristala, da bi zagotovila delo delavcem. Priznal je krivdo le v toliko, da kot predsednik velesejma ni odstopil. Sodišče je Bonaču zaplenilo celotno imetje, i.e. 4 tovarne in posestvo na Bledu, ga obsodilo na 2 leti zopora in 5 let izgube političnih in državljanjskih pravic. Ostali so dobili kratke zaporne kazni, dva pa so oprostili. (AS, JT, f. 16.)

²² AS, JT, f. 9.

²³ AS, CK KPS, CK, f.2, poročilo avg. 1945.

²⁴ Zakon o amnestiji in pomilostitvi so sprejeli 6. julija 1945, amnestijo pa je razglasilo predsedstvo AVNOJ z ukazom iz 3. avgusta 1945. (UL DFJ 1945, številki 47 in 56.)

Prehod z vojaškega na civilno sodstvo je zahteval tudi novo zakonodajo s področja kazenskega prava: V ta namen je Začasna skupščina DFJ sprejela tri zakone: Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč, Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in Zakon o ureditvi narodnih (ljudskih) sodišč.²⁵ Odtlej so načeloma res omejevali pristojnosti vojaških sodišč na sojenje vojaškim osebam in vojnim ujetnikom. Toda posebna klavzula v zakonu je še vedno dopuščala možnost, da vojaška sodišča prevzamejo sojenje tudi proti civilistom za vsa kazniva dejanja, ki predstavljajo nevarnost za javni mir in ureditev v državi (ali delu države). Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo je spet bil kratek in bil je slabo nadomestilo za kazenski zakonik. Že uvodoma je kot kaznivo dejanje označil vsako dejanje, »ki meri na to, da bi se z nasiljem odpravila ali ogrozila obstoječa državna ureditev DFJ ali se ogrozila njena zunanja varnost ali pa temeljne demokratske, politične, narodnostne ali gospodarske pridobitve osvobodilne vojne...« in še vsako tako dejanje zoper varnost tistih držav, s katerimi je Jugoslavija sklenila pogodbo o zavezništvu, prijateljstvu in sodelovanju.²⁶ Po vsebini zakon ni dosti presegel dotlej veljavne uredbe z dne 24. maja 1944, le prilagodil jo je novim pogojem in organizaciji države. Dopolnil jo je v tem, da je ozakonil ovajanje (prijavljanje) in v nasprotnem grozil s sankcijami. Zakon o ureditvi narodnih sodišč je poleg njihove teritorialne in stopenjske razvrstitve določal: da je naloga sodišč skrbeti za zaščito pridobitev (»tekovina«) NOB, seveda poleg zaščite pravic ljudi in ustanov. Sodišča naj zagotovijo izvrševanje zakonov in predpisov in vzgajajo naj ljudi v duhu zvestobe do domovine, pravnega izpolnjevanja zakonov in poštenega opravljanja državljanskih pravic in dolžnosti. Zakon je omogočal javnim tožilcem nadzorstveno pritožbo na vsako pravnomočno sodbo.

Kmalu po začetku poslovanja rednih sodišč so se začele pritožbe nad njihovim delom. Že 4. oktobra je generalni sekretar vlade DFJ Mitar Bakić zahteval od Ministrstva za pravosodje DFJ podrobno poročilo o delu sodišč, ker da je vlada zvedela, da ljudska sodišča »vrlo labavo« ravnajo z nekaterimi važnimi zakoni. Mislil je zlasti na zakon o zatiranju nedopustne špekulacije, kjer da so ravno sodišča glavni krivec zato, da ljudje toliko »izigravajo« ta zakon.²⁷ Tudi slovensko tožilstvo in drugi so se pritoževali nad slabim delom sodišč. Očitali so jim premile sodbe za gospodarski kriminal in to, da razveljavljajo sodbe vojaških in sodišč narodne časti in da vračajo lastnikom premoženje. Vilfan je zahteval, naj tožilstva ugovarjajo temu (vlagajo pritožbe na sklepe sodišč) in prepričajo sodnike, da spremenijo te svoje odločitve.²⁸ Nekatera so-

²⁵ UL DFJ 1945, številke 65, 66 in 67.

²⁶ Zakon je bil naravnán na vojno stanje in na upor zoper oblast; bil je precej strog (poskus kaznivega dejanja se kaznuje enako kot izvršeno dejanje ipd; slovensko tožilstvo je to strogost podprlo, češ da ustreza ljudskemu čutu za pravico). Kazniva dejanja so bila: škodovanje vojaški sili, vojni zločin, pomoč okupatorju, organizacija in privabljanje v formacije, ki podpirajo sovražnika, oborožen upor, vohunstvo, usmrnitev vojaške osebe, propaganda proti obstoječem redu. Kaznuje se vsakogar, ki je vedel za takšna dejanja in o tem ni obvestil oblasti. Tistega pa, ki se prostovoljno preda oblasti, odkrije sovražno organizacijo ali važne podatke o njej, se kaznuje z najnižjo možno kaznijo.

²⁷ AJ, PV FLRJ, f. 34. Bakić je zahteval tudi podatke o sestavi ljudskih sodišč in dal vedeti, da se bo vlada vključila v nadzor dela sodišč.

²⁸ AS, fond Izvršnega sveta LRS, P NVS, f. 2.

dišča so vračala imovino celo tistim, ki so bili pobegnili na koncu vojne. Takšne odločitve so utemljevala tako, češ da so pobegnili pod pritiskom okupatorjevega terorja. Šlo je še za druge primere, ko so lastniki na sodišču poskusili dobiti nazaj svoje premoženje. Tožilstva pa so se bala, da bi se na te primere lahko sklicevali še drugi, kar bi lahko resno ogrozilo gospodarstvo v novi državi. Končno je v začetku januarja 1946 dalo svoje mnenje tudi zvezno javno tožilstvo. Vilfan je pisal predsedstvu vlade FLRJ, da je delo sodišč nezadovoljivo, da je veliko sovražnih sodnikov, ki imajo reakcionarna stališča, da opravičujejo politični kriminal (posebej ko gre za dejanja zoper ljudstvo in državo) in spravljajo v nevarnost izvedbo gospodarskega načrta države. Največ pa so pri tem kriva ministrstva za pravosodje in vrhovna sodišča.²⁹

Pritiski na sodišča so naraščali, podžigal pa jih je tudi tisk z javno kritiko premilega sojenja. Šef Agitpropa CK KPJ Milovan Đilas je pisal, da je takšno delo sodišč zankanje duha nove države in je eno samo pravniško »izmotavanje«. Ljudska pravica, glasilo CK KPS, pa je poročala, da je pregledala celo vrsto sodb na sodiščih v Ljubljani in ugotovila za ljudski pravni čut nerazumljiva dejstva, saj so sodbe skrajno popustljive in zato krivične do samega ljudstva. Oporekala je možnosti, da je neoporečna preteklost lahko podlaga za milejšo sodbo. Zanje so bili vsi obsojeni bili predvojni špekulantje, ki so zatirali ljudstvo in zato niso neoporečni.³⁰

Zvezno ministrstvo za pravosodje je zato 11. in 12. januarja sklicalo konferenco o sodstvu.³¹ Sodnikom so razložili, da je novo v našem pravosodju prav to, da ljudstvo voli in zamenjuje sodnike in jih tako kontrolira, sodniki pa za svoje delo odgovarjajo samo ljudstvu. Zato so tudi volili sodnike prisednike, ki so navadni delavci in kmetje in imajo iste pravice kot sodniki. Tako je ustvarjena resnična neodvisnost sodišč od ostalih ustanov in oblasti in njihova izključna odvisnost zgolj od ljudstva. Sodstvo naj služi predvsem zaščiti demokratičnih pridobitev NOB, bori naj se proti vsem sovražnikom in sodišča naj bodo bič v rokah ljudstva. Sodbe so neustrezne, polne postanega duha in pravniškega formalizma. Za primer so na konferenci največkrat navajali neupoštovanje zakona o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže. Če bi sodišča pravilno razumela namen tega zakona, da se zaščiti ljudsko gospodarstvo, in bi v špekulantih videla ljudske sovražnike, ne bi izrekala tako milih kazni in si nakopavala tolikšnega gneva ljudstva.

Omenjena kampanja proti špekulantom in črnoborzijancem je sicer bila širša politična akcija. Pod tem geslom se je skrival nov val revolucionarnega obračuna s privatniki v gospodarstvu (šlo je zlasti za trgovce in manjše podjetnike ter kmete) in s tistimi v OF, ki niso sledili tej radikalizaciji. Na tem mestu je zanimiva zato, ker je vplivala na podobo sodstva, na sodnike in odprla nov val procesov pred izrednimi so-

²⁹ AJ, PV FLRJ, f. 34.

³⁰ Ljudska pravica je napadla sodbe sodišča v primeru trgovca Malavašiča, lastnika ljubljanske restavracije Sokol, kavarnarja Zalarja in drugih ter zahtevala od tožilstva, da se nanje pritoži. Črtila je sodnike, češ da ti sodniki, ki naj bi bili ljudski in ščitili ljudstvo, sedaj dajejo nizke pogojne kazni in tako tem in »ostalim ljudskim sovražnikom dajejo največjo potuho za nadaljnje zločinsko delo.« (LP, 9. 12. 1945, Trdi do ljudstva, popustljivi do špekulantov.)

³¹ Isto kot op. 29.

dišči. To politiko so napovedali mnogi, med njimi tudi Kidrič, ki je na seji glavnega odbora OF 15. decembra 1945 govoril, da je potrebno odstraniti špekulantske elemente tudi iz oblasti. Najavil je ostre ukrepe proti reakciji in izrekel pričakovanje, da bodo sodišča obsodila na smrt nekaj velikih špekulantov (ki so skrili po 800 kg masti), sicer bodo tudi njih doletele kazenske sankcije. Konec decembra pa je politbiro sklenil, da morajo nekatere sodnike zamenjati.

Posledica te politične kampanje proti sodiščem je bila odstavitev znatnega dela sodnikov in sodnikov prisednikov. Nekateri so končali celo v zaporu. Kako je to potekalo, lepo kaže ljubljanski primer; 5. januarja 1946 je ljubljanski Mestni ljudski odbor na svoji skupščini razpravljal tudi o sodstvu.³² O delu sodišč sta poročala predsednik okrožnega sodišča v Ljubljani Verbič in predsednik okrajnega sodišča dr. Franjo Omladič. Govorila sta o težavah v sodstvu, o obilici dela (povprečno so na dan obsodili 4–5 ljudi), premajhnem številu sodnikov, o starem aparatu sodišč (kar jih obremenjuje z meščansko mentaliteto), o tem, da se ves sodni aparat skuša približati ljudstvu in ščititi pridobitve NOB in prosila poslance za razumevanje. Toda predstavniki mestnega komiteja KPS v skupščini s tem niso bili zadovoljni. Dr. Hugo Skala je napadel sodnike, da spreminjajo sodišča v »zaščitnike narodnega izdajstva in zagovornike ljudskih škodljivcev«. V bran sodnikom se je postavil edinole dr. Ivan Stanovnik, češ da se ne more strinjati z »ulico«, ne z nekaterimi izvajanji na skupščini, še manj pa s smrtnimi obsodbami. Menil je, da prevzemati napake diktatorskega fašizma in nacističnega režima ni ljudska demokracija in dejal, da on ne more zagovarjati prekih (izrednih) sodišč. Zato je zagovarjal, naj skupščina ne izreče nezaupanja sodnikom, ki jih je izvolila.³³ Kljub temu je skupščina odpoklicala sodnika okrajnega sodišča Karla Javorška (ki je prvič premilo sodil Malavašiču) in tri sodnike okrožnega sodišča, dr. Josipa Šenka, Jurija Gregorca in Leopolda Šmala. Na predlog Leopolda Kreseta (člana mesnega komiteja, načelnika oddelka za notranje zadeve in novega tajnika mestnega ljudskega odbora) so izvolili nove sodnike, od katerih je le eden bil jurist (študent prava).³⁴

Institucija sodnikov laikov se je zaradi čiščenja v sodstvu in na pobudo politbiroja CK KPS z leti krepila, saj je manjkalo strokovnjakov, ki bi politično ustrezali. Julija 1945 so v Jugoslaviji na pobudo politbiroja CK KPJ iz konca junija začeli po podjetjih, ustanovah in vaseh postavljati še ljudske tožilce. Ti naj bi bili neke vrste družbeni kontrolni organ, s katerimi naj bi ljudske množice pomagale poiskati tiste, ki zavirajo nastanek nove družbe. Decembra pa so kadrovske »okrepili« še vrhovno sodišče in mu za podpredsednika dodali dr. Helija Modica in nove člane.³⁵ Sodiščem so v januarju 1946 dokončno odvzeli možnost sodelovanja v preiskavi in pripravi kazenskih po-

³² ZAL, P MLO, P 0305, zapisnik 2. zasedanja skupščine MLO za okrožno mesto Ljubljana.

³³ Prav tiste dni je novoustanovljeni posebni senat Vrhovnega sodišča LRS obsodil na smrt vrhniškega trgovca Malavašiča.

³⁴ Izvolili so študenta tehnike Gregorja Zaklarja, jurista F. Sladiča, delavca Ivana Racka, mizarja Ludvika Slosarja, uradnika Ludvika Jezerška, krojača Ivana Puca in Vladimira Pečnika. Zamenjali so 25 sodnikov prisednikov, nove skrbno izbrali (na temelju preverjenih karakteristik) in izvolili še 25 dodatnih.

³⁵ UL P SNOS in NVS, 1946/1. Novi člani so bili Jože Dolinšek (pravnik iz Trbovelj), Tone Dolinšek (delavec iz Ljubljane), Ančka Hafner (delavka iz Kranja), dr. Fran Novak (zdravnik) in Tone Hafner (kmet iz Ljubljane).

stopkov, odtlej so preiskavo vodili izključno javni tožilci, ko je šlo za politična kazniva dejanja pa OZNA. Vsi ti ukrepi so kmalu obrodili sadove. Konec januarja 1946 je slovensko javno tožilstvo že ugotovilo, da so se razmere v sodstvu izboljšale po učinku javnega pritiska in odstitvi sodnikov.³⁶

Toda politbiro CK KPJ ni bil zadovoljen zgolj s čistko sodišč, ampak je na seji 26. decembra sklenil, da so potrebni ostrejši ukrepi proti špekulantom, črnoborzijancem, saboterjem ipd. Od zvezne vlade je zahteval, naj ustanovi posebna sodišča, ki bodo obravnavala pomembnejše primere špekulacije, kraje in sabotaže.³⁷ 29. decembra 1945 je vlada izdala uredbo o osnovanju posebnih senatov vrhovnih sodišč po republikah.³⁸ Zahtevala je tudi, naj se v delo teh senatov vključijo tudi (prav tedaj ustanovljene) kontrolne komisije republik. Te naj pozorno spremljajo, koga se imenuje v posebne senate in nadzorujejo, komu bodo sodili.

Posebni senat slovenskega vrhovnega sodišča je začel delati 3. januarja 1946 popoldne.³⁹ Proces je trajal dve uri. Čevljarja Živka Brajkoviča, člana OF in dachauskega interniranca, so obsodili na 10 let prisilnega dela, zaplembo podjetja, odvzem obrti in državljanskih pravic zaradi skrivanja zalog. Sodišče je sklepalo, da jih namerava prodati na črni borzi.⁴⁰ Še istega dne zvečer so na smrt obsodili vrhniškega trgovca Malavašiča. Njegovo prošnjo za pomilostitev je predsedstvo Ustavodajne skupščine FLRJ zavrnilo in 12. januarja so sodbo izvršili. Kmalu za tem so obsodili tri trgovce iz Celja: Miloša Pšeničnika in Franca Doboviška na smrt z ustrelitvijo in Rudolfa Strmečkega na 10 let težkega prisilnega dela, vsem pa so odvzeli premoženje. Sodbo so izvršili 22. januarja, kljub prošnjam za pomilostitev, saj je posebni senat pisal v Beograd, da pomilostitve ne priporoča. Pred posebnim senatom je do aprila bilo devet takih procesov, od katerih je bil posebno zanimiv proces proti dvanajstim vodilnim uslužbencem podružnice Državnega prometnega podjetja DFJ (DASP) v Ljubljani.⁴¹ Sodišče je obtoženim dokazovalo sabotažo pri delu, v resnici pa je bolj verjetno, da so izbor prav teh obtožencev sprožile politične ocene. Ena teh je bila ocena OZNE, oziroma njenega načelnika uprave (za politična vprašanja?) Iva Svetine, da je uprava DASP-a »popolnoma v rokah plavogardističnih elementov«, da tam vlada anarhija, da ni mogoče odstraniti nezdravih elementov in da so zaposlili bivšega domobranskega poročnika. To potrjuje še dejstvo, da je v tem primeru preiskavo vodila OZNA.

³⁶ AS, JT, f. 9.

³⁷ AJ, SKJ, CK SKJ III/11. Prisotni so bili Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Žujević, Hebrang, Marinko, Nešković, Popivoda in Ziherl.

³⁸ UL FLRJ 1945/102.

³⁹ Senat so tvorili predsednik dr. Heli Modic, sosodnika dr. Ivan Novak in Anton Dolinšek, tožilec pa je bil Stante.

⁴⁰ Arhiv Vrhovnega sodišča RS, Kv. 1 - 1946. Brajkoviča je najprej preiskoval odsek za pobijanje nedopustne špekulacije pri ljubljanskem mestnem ljudskem odboru zaradi suma, da bo svoje izdelke prodajal na črni borzi. Brajkovič se je zagovarjal, da je zaloge skrnil zaradi vojne in da je nameraval čevlje podariti OF. Po ponovnih zaslišanjih so ga julija 1947 pomilostili in izpustili iz zapore ter leta 1949 omilili kazni odvzema državljanskih pravic in obrti.

⁴¹ Ibidem, Kv. 9 - 1946. Podobna preiskava in sodni postopek sta stekla tudi v Beogradu proti uslužbencem centrale podjetja.

Posebni senat vrhovnega sodišča pa je imel nalogo obravnavati le pomembnejše primere špekulacije, sabotaže in črnohorzijanstva. Sicer pa so isto nalogo dobila tudi redna (okrajna in okrožna) sodišča. Zvezni minister za pravosodje Frol je odredil, da morajo javni tožilci odločiti, kateri primeri sodijo pred katero sodišče.⁴² Tako so redna sodišča marca 1946 obravnavala 248 predmetov te vrste, aprila 171, maja 165, junija 169, julija 154, avgusta 123 itd. Njihovo število je ponovno zraslo decembra 1946 zaradi nepravilne prijave zalog krompirja. Tudi ti procesi so se nadaljevali v letih, ki so sledila.

Splošna politična direktiva je v tem primeru bila, da morajo tej vrsti procesov dati prednost zaradi njihove aktualnosti. Z njimi naj bi odpravili gospodarske težave, pomanjkanje blaga, dosegli naj bi njegovo pravilnejšo porazdelitev. Zlasti pa so mislili, da bodo prisilili privatnike k bolj vestnemu prijavljanju zalog in pridelkov, preprečili nezakonito klanje in nezakonit promet z izdelki. Skratka, odpravili naj bi vse tisto, kar je nova država, (ki je dajala prednost državnemu sektorju,) imenovala gospodarski kriminal. Namen procesov je bil ustrahovati ljudi in jih prisiliti k disciplini na tem področju.

Ljudje so vedeli, da gre za politične obsodbe. In tako kot mnogokrat pozneje, so takšne ocene prihajale tudi do ušes britanskega konzula v Ljubljani. Ta je poročal domov: »Likvidacija vse potencialne opozicije z psevdo-juridičnimi metodami se nadaljuje. Neka oseba, ki po položaju pozna te stvari, mi je dejala, da so posamezni sodniki dobesedno obupani zaradi stalnih navodil naj dosojajo smrtno obsodbe za ljudi, za katere vedo, da so nedolžni. Slišal pa sem tudi, da so iz Beograda poslali navodila, naj se izogibajo razposajenim scenam v sodnih dvoranah in naj se v manjši meri zatekajo k smrtnim obsodbam, vsaj začasno, da bi zahodnim kritikom nudili manj osnove za kritiko.« Britanski ambasador Stevenson je ugotavljal, da so ti procesi nadaljevanje tistih iz leta 1945, njihov namen pa je, da v državne roke pripeljejo čim več privatne trgovine in obrti.⁴³

Ko tako pogledamo v ozadje teh sodnih procesov, vidimo, da je le šlo za politične procese. Takšni so bili iz več razlogov: ker so politične nasprotnike obravnavali kot »ljudske« sovražnike, ker je eno glavnih kaznivih dejanj bilo nasprotovanje novi oblasti, ker je podlaga za procese bila politična in ne strokovna odločitev, ker so za preiskovanje takih zadev ustanovili posebno vojaško obveščevalno (in politično) policijo, ker so zahtevali, da se pravna določila podredijo politični liniji in nenazadnje, ker je večina postopkov tekla pred izrednimi sodišči in po hitrem postopku. Glavni motiv je bil revolucionaren – podržaviti privatno lastnino – ne pa selekcionirano kaznovati vojne zločince. Zato v večini primerov ni mogoče dobro videti, kaj so obtoženi v resnici zakrivali. Če bi bilo drugače, bi sodišča morda le upoštevala dognanja, kot so bila tista slovenske komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomočnikov, pa jih niso. To dokazuje tudi dejstvo, da je komisija delala popolnoma izven teh po-

⁴² AJ, PV FLRJ, f. 34.

⁴³ PRO, FO 371/59561 in 59427/R5342.

stopkov (in postopkov z domobranci, ki so jih Britanci maja 1945 na Koroškem izročili jugoslovanski vojski) in zbirala gradivo o ljudeh, ki so bili že obsojeni ali mrtvi.

Opravičilo za izredna sodišča in hitre postopke bi mogoče še našli v izrednih razmerah, saj so takoj po vojni vladale tudi drugod po Evropi. Toda v našem primeru gre za dve bistveni razliki. Sistem, ki so ga bili postavili v zadnjem letu vojne in v prvem letu po vojni, ni bil začasen (izreden), ampak je bil temelj pravne ureditve bodoče države FLRJ; zavestno so gradili prav takšnega. Povrh tega, pa so namenoma podaljševali izredne razmere in odsotnost pravnih norm tudi v čas po volitvah v ustavodajno skupščino in se jih posluževali še vrsto let kasneje.

Tako akterji kot žrtve tega sistema so postali tudi pravniki sami. Eni so verjeli v novi pravni red, drugi so iz človeško razumljivih razlogov, podlegli pritiskom in ustrahovanju, tretji so se pustili kaznovati. Bili pa so tudi primeri samomorov, kot je tisti ljubljanskega javnega tožilca Sama Dostala, ki se je julija 1945 ustrelil v pisarni in pustil sporočilo: Oprostite mi.⁴⁴

Nič novega ne bomo ugotovili, če povemo, da je pravo prvo na udaru vsakega totalitarnega sistema, saj je to bila najhitrejša pot do popolnega nadzora nad družbo in življenjem ljudi. Nič novega tudi ni, če ugotovimo, da je vse to sprožilo strah pred oblastjo in strah med oblastniki. Vseeno pa je analiza tega sistema nujna, ko se pristopa k analizi posameznih sodnih procesov.

Razpravo bi lahko razširili še na mnoga področja, ki so bila po vsebini tesno povezana s temi dogodki. Na primer na prikaz strukture sodišč, njihove izvolitve, postopkov na sodiščih, na možnosti pritožbe, načina potrditve kazni (smrtne), na dileme pri oblikovanju novega pravnega reda in zakonodaje, na odnos med sodišči in OZNO, na celotno politično ozadje, na ravnanje vojske, na spremljajoče upravne ukrepe (konfiskacije, izgon Nemcev...). Toda vse to ne bi spremenilo temeljnih ugotovitev.

⁴⁴ AS, JT, f. 1.

THE BACKGROUND OF THE TRIALS IN SLOVENIA IN 1945-1946

S u m m a r y

The author at first analyses the nature of the legal system that was introduced in Slovenia and Yugoslavia towards the end of World War II and is subsequently indispensable to the understanding of the trials that followed immediately after the war. While taking over power and setting their own type of government, the revolutionary forces (CPY and CPS) introduced major changes in the field of jurisdiction (parallelly establishing the centralized political police - Ozna in May 1944), legislation (especially in penal law) and the structure and proceedings of the courts of law. The nature of these was more or less revolutionary, i.e. the pre-war jurisdiction was abolished and replaced by political orders centered mainly against 'the enemy of the people' (meaning all opposition) and it was based upon the principles of Soviet law. But above all it rested mainly upon martial law and irregular courts (military courts, which had jurisdiction over civilians way beyond the end of the war, and the so called Courts for the offences against national honour and Courts for speculators, black-marketeers and economic saboteurs), although regular courts had been appointed by the newly elected civil authorities in 1944 and in summer of 1945, but their work was at first temporarily suspended and subsequently put under great political pressure. Thus the trials that went on in the first post-war year were in the greatest part irregular by all legal standards, even if formally conducted against war collaborators, they were part of a political decision by the Central Committee of the CPY that all economy should become state owned (and so their proprietors were brought to court). Giving evidence on these points, the author concludes that these were political trials by all standards.